

**Vidék és város:
ellentétek és kölcsönhatások
a 20. századi Magyarországon**

SZERKESZTETTE:

PALLAI LÁSZLÓ

HAJDÚNÁNÁS, 2013

Össességében elmondhatjuk, hogy a 20. század második felében Magyarországon a városi divat fáziskéséssel ugyan, de eljutott a falvakban élőkhez is. A vidéki embernek sem kellett lemondania a divatos ruháról. Az idők folyamán a falun élők életében is megjelentek az áruházak, a butikok. Ha nem is olyan gyors tempóban, mint a városban, de a vidék közeledése divatban, öltözködésben igazodott a városiakéhoz. A divatok és szokások gyors átvétele és keveredése az életforma uniformizálódását is jelentette.⁴³

⁴³ Szentí Tibor: Divatváltozás i. m. 127.

SCHLETT ANDRÁS

AGRÁRIUSOK A KORFORDULÓN

JÖVŐKÉPEK – PROGRAMOK – POLITIKA A RENDSZERVÁLTÁS IDŐSZAKÁBAN¹

A rendszerváltással eldőlni látszott az „örök magyar határpör”: a magyar parasztság a mezei szorgalom útján történő gyarapodás lehetőségének kapujába érkezett. Azt, amit mindig is ígértek nekik, hogy övék lehet a magyar termőföld, ez most végre valóra válhat. A szocializmusban elszenvedett sérelmek orvoslásának igénye 1989 után robbanásszerűen felerősödött. Természetesen minden versengő pártnak voltak tervei, elképzelései, bár sokszor ezek csak vízióknak tűnhettek a külső realista szemlélő számára.²

A megvalósítás lehetséges változatai – reprivatizáció, teljes, vagy részleges kárpótlás stb. – rendkívül éles vitákat és véleménykülönbségeket eredményeztek a frissen létrejött politikai pártok között, de a társadalom szélesebb körében is. A rendszerváltás idején minden párt és ellenzéki erő egyetértett abban, hogy az agráriumban a magántulajdonon alapuló gazdálkodás és a szövetkezés alapján az emberek akarata és a verseny dönti majd el, hogy milyen agrárberendezkedés alakul ki az országban.³ Abban azon-

¹ A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

² Vö. Varga Zsuzsanna: A föld szerepének változása a paraszti értékrendben a 20. század második felében. In: Milyen nemzetet, kinek és hogyan? Tanulmányok Magyarország történetéből 1780–1948. Szerk. Dobszay Tamás – Erdődy Gábor – Manhercz Orsolya. Bp., 2012. 243–251.

³ 1990-ben Magyarország összes földterületének 31%-a állami, 55%-a szövetkezeti, 14%-a magántermelői, a szántóterület 14%-a állami, 73%-a szövetkezeti, 13%-a magántermelői használatban volt.

ban jelentős különbség alakult ki, hogy milyen intézményekkel segítsék, korlátozzák és tereljék ezt a versenyt. A vita a körül élesedett ki, hogy milyen jogi elvek szerint történjen a szövetkezeti (és részben az állami gazdasági) földek privatizálása.⁴

VÍZIÓK AZ ÍGÉRETEK FÖLDJÉN

A rendszerváltáskor éppen válságban fuldokló MSZMP hamvaiból kikelt Magyar Szocialista Párt, azt hangsúlyozta, hogy hazánkban a sztálini kolhozmodell lényeges revíziójával sajátos magyar agrármodell alakult ki, amelyben ötvöződött a nagyüzemi termelés és a kistermelés, az alap- és a kiegészítő tevékenység, a mezőgazdaság és a település kapcsolata. Felhívták a figyelmet arra is, hogy Magyarországon az 1940-es évek második felében egy igen elaproszódott agrárbirtok struktúra alakult ki, ezért azt nem lenne célszerű visszaállítani. Az 1947. évi állapotok visszaállítása nem csak régi sebeket tépne fel, de új sebeket is ejtene. Arra is felhívják a figyelmet, hogy a nem mezőgazdasági foglalkozásúak tömeges földhöz juttatása jelentős tökéletességet vonna ki a mezőgazdaságból.⁵ Ráadásul ez azért sem lehetséges, mert szerintük nincs hiteles telekkönyvi nyilvántartás sem, amely hűen tükrözné a kollektivizálás előtti tulajdonviszonyokat. A rendezés során tekintettel kell lenni a meglévő nagyüzemekre is, hisz az adott viszonyok között ezek nem nélkülözhetők, és a nagyüzemekre támaszkodik a kistermelők jelentős része is. A szocialisták szerint a mezőgazdaság sokszektórusága kívánatos, de ennek szerves fejlődéssel, az igényeknek megfelelően – a magántulajdonú föld szövetkezeti közösből való

⁴ A földtulajdon és a mezőgazdasági struktúra átalakítása I–III. Szerk. Tanaka Endre et al. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, Bp. 1990. II. kötet 299–301. 305.

⁵ Uo. 8.

kivételével, és bérlettel – kell létrejönnie.⁶ Valódi tulajdonosok kellenek tehát: egyének, társaságok, szövetkezetek, s egyéb szervezetek, akik érdekeltek a vagyoni gyarapításában. Erősíteni indokolt mind a közösségi, mind a magángazdálkodási formákat. Az MSZP mindenesetre azt hangsúlyozta, hogy ámbár káros volt az erőszakos téészesítés, de a paraszti félelem a szövetkezetektől később, ragaszkodásba csapott át: a falu emberei megszerették a téészeket.

Az akkor emelkedő csillagzatú Magyar Demokrata Fórum természetesen vitatta ezt, mert szerintük az erőszakos kollektivizálás mellett, hogy történelmi bűn volt, akkor erőltette a bér munkán alapuló nagyüzemi formát, amikor már a fejlett világban a családi vállalkozói forma kezdett dominanciára jutni. Emiatt nálunk hiányzik a vállalkozói típusú középparaszti réteg és „mindenütt a valószínű tulajdonlás hiányából következő érdektelenség jelei tapasztalhatók”. Az MDF a kormányzás esélyeseként érezte –, hogy a realitások talaján kell maradni. Programja szerint a mezőgazdasági földtulajdon-viszonyok megújításában a következő alapelveket kell érvényesíteni:

- a föld magántulajdonát az ott élők sérelme nélkül kell helyreállítani;
- fontos, hogy az ellátás még átmenetileg se romoljon, mert ez veszélyeztetné a békés átmenetet;
- a sérelmek orvoslására mindenképpen erkölcsi elégtétel jár, az anyagi elégtétel azonban az ország lehetőségeitől függ;
- a mezőgazdasági tulajdonreform az általános reform része kell, legyen.⁷

Az MDF szerint a 47-es állapotot, – tehát a téészesítési hullámok előtti helyzetet – elsősorban gyakorlati okok miatt nem lehet hely-

⁶ Földtulajdon – agrárstruktúrák. Az 1990. jan. 22–24-én tartott háromnapos nemzetközi szakmai tanácskozás kivonata. AKI, Bp., 88–90.

⁷ Földtulajdon – agrárstruktúrák. i. m. 79.

reállítani. Ennek oka, hogy a mezőgazdasági terület egy részét azóta más célokra hasznosították, továbbá az egykori tulajdonosok már sem falun nem lakó, sem mezőgazdasággal nem foglalkozó örökösének történő tömeges tulajdon visszaadással járó kiterjedt bérleti rendszer jelentős pénzeket vonna el a mezőgazdaságtól és általában a falusi térségekből.⁸

A Kereszténydemokrata Néppárt azt hangsúlyozta, hogy a parasztság erkölcsi és anyagi rehabilitálásában más rétegek érdekeire, és az ország teherbíró képességére is tekintettel kell lenni. Annál is inkább, mert nem csak a parasztság rehabilitálása indokolt, más rétegeket is értek sérelmek. Szerintük, mivel a föld sajátos töke, a földdel való gazdálkodás az egész társadalmat érinti. Így a földtulajdon nem lehet korlátlan: a földtulajdonban és földhasználatban közösségi érdekeknek is érvényesülniük kell. Ehhez a KDNP sugallatos ihletésű ötlettel állt elő. Először föl kell mérni a háztáji gazdaságok földigényét, ami ezen fölül marad azt a Szent Korona felségének hatálya alá kell helyezni. Bár akkor minden a TSZ-szellem szétzúzásáról szólt, addigra a melléküzemágakkal, betagozódott háztáji gazdaságokkal együtt nem volt hamvába holt ötlet a KDNP részéről, hogy maradjon meg a szövetkezeti gazdálkodási forma egyéni gazdák egyesüléseként.

Míg a többi párt a meglévő tulajdonviszonyból indult ki a korábbi tulajdonosok kártalanításával, az FKgP egy markáns programot dolgozott ki a korábbi igazságtalanságok orvoslására. Ennek lényege, hogy adják vissza mindenkinek a kistulajdonát úgy, ahogyan és amilyen állapotban a tulajdonostól elvették. Ez az agrárviszonyok 1947-es állapotának a teljes visszaállítását jelentette volna.⁹

⁸ *Tanka Endre et al.* Szerk. i. m. 6.

⁹ *Győriványi Sándor:* A Kiszgazdapárt regénye a kezdetektől napjainkig. (Változó Világ Könyvtár 5.) Mezőgazdasági Kiadó, Bp. 1995. 77–78.

Az 1990-es választási kampányban azzal vádolták a Kiszgazdapártot, hogy egy pontos programja van csupán: a reprivatizáció.¹⁰

Az úgynevezett 47-es elv 1989 nyarán, mint radikális ellenzéki programjavaslat terjedt el, és nem csupán a kiszgazdák között, de a többi párt kisvárosi szervezeteiben is népszerűvé vált. A téeszeket elhagyó egykori gazdák gyermekei ezekben tömörültek úgy, hogy fennmaradtak társadalmi kapcsolataik.¹¹ Valószínűleg ugyanennek a következménye, hogy az MDF őszi országos gyűlésén a mezőgazdasági programvita veszekedéssé fajult az eredeti program képviselői és az igazságtételt követelők között. De hasonló történt az SZDSZ berkeiben is, mivel az SZDSZ küldöttgyűlésén is többen támogatták ezt a reprivatizációs elvet, amely akadályozta volna a régi elit hatalom átmentési kísérleteit.

Ugyanakkor ez az elv a legtöbb helyen ellenkezést és bizalmatlanságot váltott ki a szövetkezetek tagságában. Ennek elsősorban az volt az oka, hogy az aktív tagok kétharmada az „örökösödési elv” alapján nem jutott volna földhöz. A többiek túlnyomó része pedig a 47-es elv nélkül is tulajdonos vagy tulajdonos gyermeke, mert a téeszben maradtak nevén megmaradt a föld. Akiknek nevére a telek-könyvben lekerült a föld, általában nem csupán a téeszt hagyták el, hanem azt a falut is, ahol a földjük volt. Idősebb téesztagok azt nehezményezték, hogy most jönnének a földért, akik a 60-as években, amikor nem fizetett a téesz, elmenekültek, míg a fiatalabbaknak az nem tetszett, hogy már megint nem az

¹⁰ A „reprivatizáció” kifejezéssel a használói azt akarták kinyilvánítani, hogy az elvett vagyont az eredeti tulajdonosának kell visszaadni, és ha ez nem lehetséges, kártalanítást kell fizetni. A reprivatizáció valójában nem ezt jelent, hanem, hogy állami vagyontárgyat magánosítani kell. Nem mondja, kinek és hogyan. Amire a reprivatizáció hívei akkoriban gondoltak, arra a restitúció szó illik, ami visszahelyezést jelent. E szerint az eredeti állapotot kell visszaállítani, klasszikusan, latinul szólva in integrum restitutiót kell végrehajtani.

¹¹ *Juhász Pál:* Az agrárkérdés 1989-ben. (Magyarország Politikai Évkönyve) Aula-OMIKK, Bp. 1990. 127–128.

övék lesz a vagyon, hanem az idegeneké. („Lehetnek majd ők is cselédek, mint a nagyszüleik.”)¹² Bár a kisközségek arra hivatkoztak, hogy a pár éve belépett agronómus, lakatos vagy forgácsoló mi jogon tartana igényt a föld tulajdonára, mégis a szövetkezetekhez kötött társadalmi csoportok féltették a munkahelyüket.¹³ Azzal is támadták a kisközségeket, hogy a távol lévő tulajdonosok, illetve örököseik a következő években földbérleti díj és vételár formájában évi 25–30 milliárd forintot vonnak majd ki a mezőgazdaságból, valamint, hogy a földet használó egyének és közösségek nem tudják gazdaságukat tervezni, mert nem tudhatják, hogy bérleti helyzetüket mikor támadja meg a földtulajdonos. Az FKGP folyamatosan magyarázkodásra és védekezésre kényszerült, a Kis Újság hasábjain folyamatosan foglalkoztak a témával.¹⁴

Az első pillanattól nyilvánvaló volt tehát, hogy a tulajdonreform egyik koncepciója sem szolgáltathatja a teljes és általános igazságot, mindegyik program sérti valakinek az érdekeit. Látható, hogy a reformokat illetően mindenki szükségesnek tartotta a magántulajdon szerepének a lényeges növelését. A pártok azonban eltérő szerepet szántak a magántulajdonnak és a szövetkezeti tulajdon kérdésében is nagyon különböztek vélemények fogalmazódtak meg. Attól kezdve, hogy a szövetkezeti földtulajdon egyesek szerint továbbra is maradjon fenn, mások szerint a szövetkezeti földtulajdonnak át kell alakulnia, pl. közösségi tulajdonná, vagy szövetkezeti tagok magánföldtulajdonává. Hasonlóképpen különbözőek voltak a nézetek a tekintetben is, hogy a szövetkezetek, valamint általában a nagyüzemek a jövőben milyen szerepet kapja-

¹² Uo. 127–128.

¹³ Juhász Pál: Agrárkérdés a gazdasági és a politikai válság nyomása alatt. (Magyarország Politikai Évkönyve) Ökonómia Alapítvány–Economix Rt., Bp. 1991. 333–334.

¹⁴ Vö. Nagy Ferenc: Földhöz juttatjuk a föld nélküli TSZ tagokat is. Kis Újság, 1990. február 15. 4., Nem cselédeket, hanem tulajdonosokat akar a kisközségek. Kis Újság, 1990. március 8. 1–7.

nak. De különböznek a nézetek abban is, hogy a rehabilitáció milyen formában történjen, milyen mértékű legyen.¹⁵

A szerkezetváltással kapcsolatban – társadalmi és üzemi struktúrát értve itt ezen elsősorban – nagyon markáns különbségek tűnnek ki. De a nézetek megegyeztek abban, hogy a magyar mezőgazdaság üzemi struktúrájának a racionális alakításához nem lehet figyelmen kívül hagyni a meglévő eszközparkot, amely nem eshet ki a hasznosításból. Ennek az eszközparknak a leváltása csak egy hosszabb folyamat lehet, de nyilvánvaló, hogy az üzemi struktúra alakulására ez is hatást fog gyakorolni. A korábban a földtulajdonukból kifosztottak kártalanításával, tehát magával a rehabilitációval mindenki egyetértett, ugyanakkor a rehabilitáció konkrét formái tekintetében a nézetek nagyon különbözőek voltak.¹⁶

PÁRTPROGRAMOK A FÖLDTULAJDON TÜKRÉBEN

A rendszerváltás sorsfordító pillanataiban a versengő pártok elsőként paradigmatis elveket fogalmaztak meg:

- A változatlanág hívei arra hivatkoztak, hogy a magyar szövetkezeti mozgalom és a magyar agrárium olyan nagyszabású eredményeket produkált, főleg a reform kibontakozásának eredményeként, amelyek ámulatba ejtették a világot.
- A mindent átalakítani akarók szerint elérkezett a pillanat a magyar parasztság, a gazdálkodók elleni bűnök jóvátételére és ezért semmit sem szabad meghagyni a régi formájában.

¹⁵ Csentes Béla: Azonoságok és különbségek a földtulajdon és az agrárstruktúrák felfogásában (összefoglaló előadás) In: „Földtulajdon – agrárstruktúrák” Az 1990. jan. 22–24-én tartott háromnapos nemzetközi szakmai tanácskozás kivonata. AKI, Bp., 1990. 94–95.

¹⁶ Uo. 97–99.

- A realisták szerint csak koherens és korszerű elvek alapján szabad változtatni. Nem szabad mindent lerombolni, hanem mindent az ésszerűség jegyében átformálni vagy megőrizni

A Magyar Demokrata Fórum földpolitikájának az alapelve, hogy a föld magántulajdonát a helyben élők sérelme nélkül állítsák helyre, két lépcsőben. Első lépcsőben a földosztás a régi aranykorona értéken alapulna. A Tsz földeket egészében, az állami gazdaságokét 30%-ban osztanák föl a dolgozók között, a munkában eltöltött évek alapján. Ezekből vagyonszösségeket formálnának, aminek az ügyeit bankok intéznék (itt már fölmerül egy azóta is csak álomkép agrárbank terve). A földosztás után megmaradó részt a Parlament hatáskörébe utalnák. A második lépcsőben a mehetne végbe a földkoncentráció. Az első lépcső tehát a második feltételeit teremti csak meg. S a program szerint élesen elkülönülne a tulajdon és a használat. Az MDF szerint az 1947-es állapotok visszaállítási szándéka anakronizmus és jelentős veszélyeket hordozna.

A KDNP hangsúlyozta, hogy mivel nem osztálpárt, minden társadalmi réteg, szocio-kulturális csoport érdekét szem előtt kell tartania, mert csak így szolgálhatja a kereszténydemokrata eszméiség alapját jelentő közjót. Pontosan ezért fogalmaznak úgy, hogy a piaci viszonyok között érvényesíteni akarják a közösségi érdeket. A föld a nemzet életének tere, jelentős szerep vár rá, hogy fölélessze a falvak közéletét, és ezért tilos külföldi tulajdonba adni. A posztkommunista elit helyett a gazdálkodó népet kell földvagyonhoz juttatni, ezért a privatizációs törvény megalkotásáig minden piaci mozgást, földügyben be kell tiltani. A rendezés alapelveként el kell választani a földtulajdont és a hasznosítási formát. Kerüljön önkormányzati tulajdonba minden olyan földterület, amelynek nem természetes személy a tulajdonosa. Az önkormányzati földek esetében egy önkormányzati vagyonkezelő gyakorolja a tulajdonjogokat. A KDNP a családi gazdasági üzemformát támogatja és vallja. A programjukban felvetik, hogy minden falun élő magyar állampolgár kaphasson 3 hektár belterjes gazdálkodásra fogható

földet, és ezen felül mindenki 40–50 hektárt vehessen örökbérletbe, ami viszont nem eladható és nem is lehet elárverezni. A KDNP a bérleti rendszernek is fontos szerepet szán: az elnéptelenedő falvakba gazdálkodókat telepítene a kedvezményes bérleti lehetőség segítségével.

A Magyar Szocialista Párt programja szerint a szövetkezet nálunk nem a sztálini kolhoz modell mintájára alakult ki, hanem ötvözte a nagyüzemi gazdálkodást a háztájival és a melléküzemággal. A régi kisgazdaságok visszaállítása egy elaprózott birtokstruktúrát támasztana fel annak minden gondjával együtt. A tsz-ek létbiztonságot, és a gyarapodás lehetőségét jelentették a falusi emberek számára, ezért fontos, hogy a kárpótlás ne jelentse a régi sebek feltépését, a továbblépéshez viszont új szövetkezeti törvényre van szükség. Fontos, hogy minden döntés a tagok érdekét szolgálja. Ennek ellenére, aki akarja, kiviheti a magáét. Az állami gazdaságok földjéből 30%-ot vehessenek meg a dolgozók a többi tegyék egy állami vagyonalapba. A téveszknél a földreform lebonyolításakor a régi tulajdonos dönthetne: méltányos járadékért bent hagyja a földjét, vagy kiveszi, hogy azt művelje vagy eladja.

A Szabad Demokraták Szövetsége szerint a föld azé legyen, aki megműveli. A reprivatizáció a termőföld nagyobb részét azok tulajdonába adná, akik nem dolgoznak a mezőgazdaságban és többnyire nem is falvakban élnek. A programjukban azt hangsúlyozták, hogy a legfontosabb megtörni a TSZ- szellemet és a föld monopóliumot. A visszaadható földeken túl a többi vagyonszösségben maradna és a tagok vagyoni betétjévé alakulna. Ezt pedig ki lehetne vinni a piacra, ahol a földigénylő bizottságokon keresztül lehetne tulajdonhoz jutni. Az SZDSZ szerint veszélyes, hogy földhöz juthatnának olyanok is, akik nem gazdálkodnak és nem is laknak helyben, ezért ők előírnák a művelési kötelezettséget is.

A Fialat Demokraták Szövetségének (FIDESZ) az volt a véleménye, hogy a jelenlegi helyzetből kiindulva, „a formális tulajdonjogukat a mai napig megőrző tulajdonosok, valamint azok, akiknek földje szövetkezeti használatban van, saját belátásuk sze-

rint, szabad alkuban dönthessenek földtulajdonukról”. De van olyan javaslatuk is, hogy „a csoporttulajdonban lévő földet részjegyek formájában kell kiosztani az állami tulajdonú földek pedig kerüljenek a községek tulajdonába.”¹⁷

A fentiekből kitűnik, hogy mindenki egyetértett abban, hogy szükség van a földreformra. Ennek eredményeként a magántulajdonnak kell főszerepet játszania, bár a pártonként eltérő mértékben. Fontos szerepe lehet a helyi-közösségi /pl: önkormányzat/ földtulajdonnak. A legnagyobb eltérés a szövetkezeti tulajdon kérdésében volt. A részvénytársasági tulajdont a legtöbben kizárták, miként a külföldiek tulajdonhoz jutását is. Az erkölcsi és anyagi kárpótlás törvényszerű kötelesség, de a kisgazdák kivételével abban mindenki egyet értett, hogy ez nem lehet a régi irányban történő hátrálás útja.

A viták tehát három paradigma körül körvonalazódtak:

- Mindenképpen fenn kell tartani a termelés és ellátás folyamatoságát. Ezt mindenki elismeri!
- Az erkölcsi jóvátétel és a gazdasági célszerűség közötti összhang kérdése. Itt már jelentős nézetkülönbségek vannak.
- S végül fontos kérdés: a szubszidiaritás elve érvényesüljön, vagy a „felülről jövő” irányelvek?

A NAGY ÁTALAKULÁS

Az állami gazdaságok átalakítása és privatizációja már az 1980-as évek végén elkezdődött. A gazdasági társaságokról szóló (1988. VI.) és az átalakulási (1989. XIII.) törvény jogilag is rendezette a gyakorlatban már évtizedekkel ezelőtt megindult folyama-

¹⁷ Osztóképző. Pártprogramok: földtulajdon. Heti Világgazdaság, 1990/ 6. 72–73.

tokat.¹⁸ A Németh-kormány 1989-ben azzal a feladattal jött létre, hogy elkezdje a gazdaság intézményi és szervezeti rendjének átalakítását, így legelső törvénycsomagja magában foglalta a szövetkezeti rendszer és a mezőgazdasági vállalati és földbirtoklási rendszer átalakulásának utat nyitó törvényeket. A Németh-kormány még 1990 januárjában felszabadította a földpiacot, kinyitotta az utat a privatizáció előtt és megszüntette a telekkönyv szerinti magántulajdonosok (zömében nyugdíjas téjesztatók) tulajdonosi jogainak korlátozását. Ez azt jelentette, hogy a földet lehetett kivenni, eladni és korlátozás nélkül örökíteni.

A földforgalom részleges liberalizálása felszínre hozott néhány problémát is, pl. amikor a főleg település közeli földeket piaci, – és általában – magas árakon értékesítettek a szövetkezetek, akkor tulajdonképpen hasznat húztak azokból az ingatlanokból, amelyek ingyen vagy meglehetősen csekély megváltási árakon kerültek a tulajdonukba. Az is előfordult, hogy azok voltak kénytelenek a piaci árakon megvásárolni, vagy bérelni a földet, akiktől azt korábban elvették.¹⁹ A földprivatizáció miatt a nagyüzemi elithez tartozó, de onnan kiválni szándékozó vállalkozóknak lehetőségük nyílt földet szerezni. Így a május végén összeülő új Parlament – szabad demokraták kezdeményezésére – még az új kormány megalakulása előtt hozzáfogott a Földtörvény újabb módosításához. A szabad demokraták és néhány, a faluval kapcsolatban álló kisgazda és MDF-es képviselő arra törekedett, hogy az 1989. júniusi és 1990. januári törvények módosításával megkönnyítse a téjesztatók átalakulását azáltal, hogy egyszerűsítik a csoportos kiválás jogát és a ki-

¹⁸ Balogh Ádám – Memhölczerné Kapitány Gabriella – Szajkó Pál: A tulajdonváltással kialakuló új birtokstruktúrát meghatározó fontosabb tényezők. Gazdálkodás XXXVII. évfolyam, 9. sz. 3.

¹⁹ Benkő Péter: A Független Kisgazdapárt (1988–2000). (Villányi úti könyvek) Bp. 2000. 28.

lépéssel járó földkivétel eljárását. A Kisgazdapárt hangadóin kívül azonban sok MDF-vezető is szembefordult ezzel a programmal.²⁰

A Kisgazda Párt ugyanis minden földforgalmat meg akart tiltani, mert egyre aggasztóbbnak látta a termelőségcsökkenést, a földterületek országsszerte megkezdett eladását. Ezért a párt Politikai Bizottsága nyilatkozatban követelte a térszövetkezetek elidegenítésének jogi úton történő azonnali felfüggesztését. Ugyanis ugyanebben az időben megkezdődött a szövetkezeti tulajdonú közös föld szétmérése a tagok között, és a kisgazdák attól féltek, hogy amennyiben a térszövetkezetek megszerezik a közös földek tulajdonát, az egykor volt (de a térszövetkezetből, sőt, általában a faluból is eltávozott) tulajdonosok és leszármazottaik már nem fogják tudni visszaszerezni a földjüket. 1990. áprilisában a kisgazdapárt részéről Vörös Vince és Prepeliczay István a Mezőgazdasági és Élelmiszeripari Minisztériumhoz írt levelében rablógazdálkodásnak nevezte a tsz földek kiadását, és fölvetette a kérdést, meddig folyik még a parasztság és polgárság vagyonának elidegenítése.²¹ A párt szerint a földeladások célja a földtulajdonjogi viszonyok összezavarása, a 47-es állapotokhoz való visszatérés megakadályozása.²² A Kis Újság is folyamatosan foglalkozott a témával, a kisgazdák pedig országos aláírásgyűjtő kampányba kezdtek. 1990. február 10-ére tiltakozó felvonulást és tüntetést hirdettek az Országgyűlés elé, így a Hősök terétől a Kossuth térig kb. 20 ezer paraszt és polgár menetelt.

A reprivatizáció az 1990-es választások során végül egyetlen párt, az FKGP programjába került be központi kérdésként. A választások előtt a kisgazdák földigénylő lapokat osztogattak, amit a többi párt választási trükknek minősített. A választásokon az FKGP-

²⁰ Vö. *Varga Zsuzsanna*: Földtulajdon és földhasználat Magyarországon a rendszerváltás után. In: 20. századi magyar gazdaság és társadalom. Szerk. Honvári János. Győr 2007. 224–241.

²¹ Kis Újság 1989. augusztus 10. 3., Kis Újság 1990. február 1. 1., Kis Újság 1990. április 26. 16.

²² Kis Újság 1990. február 1. 1.

nek 44 képviselője jutott be az Országgyűlésbe. A győztes MDF a KDNP-vel, valamint az FKGP-vel alakított koalíciós kormányt. Az FKGP kapta a földművelésügyi és a honvédelmi tárcát. Az országgyűlési frakció vezetője Torgyán József lett, míg a pártelnök 1990–91-ben Nagy Ferenc József földművelésügyi miniszter volt. Ez komoly lehetőséget jelentett a párt számára, hogy programját megvalósítsa, ugyanakkor támadások keresztűzébe is került, ami a pártegység széttelődésének veszélyét is magában hordozta.

A Kis Újság 1990. április 26-i számában jelent meg az FKGP és az MDF közös nyilatkozata az előzetes koalíciós tárgyalások elvi alapjairól. Ez egy gyorsan megvalósítható földtulajdoni rehabilitációt szolgáló törvénnyel számolt, amely a 47-es állapotokat alapul véve orvosolja a tulajdonjogi viszonyokat.²³ Nagy Ferenc József – földművelésügyi miniszterként – úgy vélte, hogy a parlament előreláthatólag már júniusban napirendjére tűzi a földtörvény tervezetét. Ennek első lépéseként a parlament június 3-án, 79 százalékos többséggel, mindössze 27 ellenszavazattal elfogadta dr. Zsíros Géza javaslatát, és felfüggesztette, illetve engedélyhez kötötte a termelőségcsökkenést okozó földek eladását.

REPRIVATIZÁCIÓ VERSUS KÁRPÓTLÁS

A reprivatizáció–kárpótlás vitában először a kormánykoalíció pártjainak kellett megegyezniük, ami sok feszültséggel járt, és eredményeket eredményezett az együttműködésben. Antall József miniszterelnök első beszédében a Magyar Köztársaság kormányának a programjáról a következőket mondta: „Az új mezőgazdaság alapvetően magántulajdonos termelők családi együttműködésén, valamint a tulajdonosok valódi szövetkezetein, meghatározott, szűkebb körben állami gazdaságokon alapul. A mezőgazdasági tulajdonreform alapelve, hogy a föld annak a tulajdonába kerüljön,

²³ Kis Újság, 1990. április 26. 16.

aki azt várhatóan megműveli. Célunk igazságot szolgáltatni a parasztságnak az elszenvedett sérelmekért. E tekintetben az 1947-es esztendő meghatározó kiindulópont lehet (taps), amikor kialakultak az 1945-ös földreformot követő tulajdonviszonyok, és még nem kezdődött el az erőszakos kollektivizálás.” Ugyanakkor hozzátette: „ez nem veszélyeztetheti sem a termelést, sem pedig az ország tulajdonrendezésének modern kialakítását, és nem veszélyeztetheti egész agrárpolitikánkat. A kormány agrárprogramja éppen ezért nem egy párt, hanem a koalíció pártjainak egységes programja kell legyen.”²⁴

A koalíciós kormányon belül a földkérdés tekintetében a fő probléma tehát az volt, hogy míg a Független Kisgazdapárt a privatizációt és az 1947-es birtokállapot visszaállítását tűzte ki célul, ezzel szemben a koalíciós partnerek csak az 1947-es tulajdoni viszonyok „figyelembevételét” tartották szükségesnek.²⁵ Tulajdonképpen az MDF már választási programjában bírálta a kisgazda terveket, és a piaci privatizációt támogatta, ugyanis a falvak vállalkozó kedvű lakosainak akarta biztosítani a földeket (és így kizárta volna a rehabilitációból az eltávozottakat). Antall József miniszterelnök a tulajdonviszonyokat illetően kijelentette, hogy lehetetlen az országban egységet teremteni, mivel különböző, gyakran ellentétes érdekek munkálnak a lakosság körében. Szerinte több mint négy évtized tulajdonváltásai következtében nincs mód arra, hogy egységes elvek alapján állítsák helyre a tulajdoni rendszert. Félt, hogy az ilyen próbálkozások megingatnák a vagyonbiztonságot, ez pedig elriasztaná a lehetséges hazai és külföldi tőkebefektetőket. E nélkül nem számíthatunk gazdasági felemelkedésre, csak szegénységre, nyomorra – hangoztatta a minisz-

²⁴ Országgyűlési Napló, 1990. május 22-i ülésnap, 204., *Lovász Csaba*: Termőföld-tulajdonváltás Magyarországon 1988–1998. Ápv. Rt., Bp., 1999. 28., valamint Antall József országgyűlési beszédei 1990–1993. Athenaeum Nyomda Rt., Bp. 1994. 30.

²⁵ HVG, 1990. június 2. 69–70. o.

terelnök, majd hozzátette: „Lehetetlen próbálkozás egy korábbi tulajdoni állapot visszaállítása, miután a vagyonok többszörösen gazdát cseréltek, így ez bíróságilag megtámadható. A kártérítés vagy kárpótlás ügyében is eldöntetlen kérdések adódnak: hol legyen a határ, kit és milyen mértékben kárpótoljanak? Teljes körű és igazságos tulajdon-visszaállítás nincs, nem lehetséges. (...) A kormány és a koalíciós pártok kizárólag a földtulajdon részleges helyreállítására törekszenek, benne keresik az ésszerű kompromisszum lehetőségét. De itt is csak a mezőgazdasági alaptevékenységet folytatók jöhetnek számításba.” – szögezte le Antall József.²⁶

A koalíció gondjai miatt azonban az MDF mégsem vállalta, hogy nyíltan szembehelyezkedjen a kisgazdák által inspirált földtörvénytervezetekkel. Inkább időhúzásra rendezkedett be, és az ellenzékétől várta, hogy fölvegye a harcot a kisgazdák érveivel. A parlamentben a szabad demokraták, a falvakban a radikális reformerek által kezdeményezett, de később a tévesz-elit gyűjtőpártjává vált Agrárszövetség szervezte az ellenagitációt.²⁷ A parlamenti ellenzék egy másfajta agrárreform elveit, az Agrárszövetség a kisgazdaprogram veszélyeit állította előtérbe.

Egyes kisgazdavezetők maguk is érezték, hogy a földprogramjuk nem állja ki a kritikát. Így már a választások két fordulója között elküldték gazdasági programjukat véleményezésre a Gazdasági Kamarának. A Kamara képviselői arra hívták fel a figyelmet, hogy az 1940-es évek második felében mindössze néhány évig fennállt birtokszerkezet tulajdonként való visszaállítása nem lenne célszerű az 1990-es körülmények között. Ők ehelyett inkább azt javasolták, hogy a párt térjen vissza eredeti 1988–89-es évek fordulóján vallott programjához, vagyis propagálja azt, hogy a mező-

²⁶ Antall József: A földtulajdon részleges helyreállítására törekszünk. A Parasztoszövetség nagygyűlése Kölcshén. Magyar Hírlap, 1990. augusztus 21.

²⁷ Juhász Pál: Agrárkérdés a gazdasági és a politikai válság nyomása alatt. *Magyarország Politikai Évkönyve*. Ökonómia Alapítvány–Economix Rt., Bp. 1991. 336–337.

gazdaságból „jelenleg élő rétegek a földtulajdonhoz kedvezményesen juthassanak hozzá.”²⁸ Mivel azonban ez lehetetlenné tette a reprivatizációt, így a kisgazda vezetők a választások lezajlásával, kormányra kerülésük után visszautasították.

1990 nyarán egymás után kerültek forgalomba a kisgazda ihletésű földtörvénytervezetek. Ezek elsősorban nem a földhasználati viszonyokat, a haszonbérletet és a tagosítást tárgyalták, hanem az azal foglalkoztak, hogy hogyan lehet visszaállítani az egykori tulajdonosok örökösének tulajdonát. A földtörvény betervezésére igazából heteken keresztül nem került sor. Az FKgP mezőgazdasági szaktitkársága július elején közzétette földtörvény-tervezetét, de számos más variáció is készült. Az FKgP-ben és az FM-ben is egyszerre 4-5 elképzelés, tervezet is forgalomban volt, amelyek többé-kevésbé egymásnak is ellentmondtak.²⁹ Közös jellegzetességük, hogy egyik sem kerül hivatalosan az országgyűlés elé. A koalíciós megállapodás szellemét tükröző földtörvény benyújtásához a kormány a kisgazdák türelmét kérte. Oláh Sándor a kisgazda képviselőcsoport július 10-i ülésén végül azt javasolta, hogy a frakció szabja meg határidőként 1990. augusztus 20-át, majd hozzátette: ha addig sem kerül a parlament elé a földtörvény, további lépéseket lát megfontolandónak.

A türelmetlenség meghozta gyümölcsét, a három koalíciós párt tárgyalóküldöttségei megbeszéléseket kezdtek, melynek eredményeként július 22-én a Normafánál, a Hotel Agróban közös elvi nyilatkozatot fogalmaztak meg. Antall József miniszterelnök utasította az érintett tárcákat, fejezzék be a törvénytervezet előkészítését, legkésőbbi határidőnek az augusztus 15-ét jelölte meg.³⁰ A három koalíciós párt egyezségének szellemét tükrözte az 1990. augusztus 13-ára elkészült a földtörvénytervezet, amely 100 hektárig

²⁸ Benkő Péter: i. m. 88.

²⁹ HVG, 1990. június 23. 69.

³⁰ Kisgazdaiszletek mögött. 2. rész. Heti Kis Újság, 1991. dec. 6. 4. és Kis Újság, 1990. július 26. 4.

lehetőség szerint az elvett eredeti földterületnek illeték- és költségmentes visszaadását rögzítette.³¹ Ezután többhetes huzavona kezdődött, az elkészült földtörvénytervezet egyre élesebb támadások ösztüzébe került. Már a parlament elé kerülést megelőzően támadták a téesszelnököket tömörítő érdekvédelmi szervezetek mellett az ellenzéki pártok is. A földtulajdon visszaadását sokan „agyrémnek” minősítették. Több szervezet, így a termelők-szövetkezetek vezetőit tömörítő Mezőgazdasági Szövetkezetek Országos Szövetsége, illetve az Agrárszövetség nagy hírveréssel ellenkampányba kezdett. „Élelmiszerhiány várható, a kisgazdák szétverik a jól működő szövetkezeteket”³² stb. Az egyre élesebb támadásokat a Földművelésügyi Minisztérium visszautasította, Nagy Ferenc József miniszter külön nyilatkozatban hangsúlyozta, hogy az új földtörvény célja a parasztokon esett sérelmek orvoslása.³³

Az 1990 őszi kiadott Nemzeti Megújódási Programot is hosszas koalíciós viták előzték meg. Végül a kormányprogram kimondta, hogy: „A kormány a korábbi tulajdonok természetbeni visszaadását általában nem támogatja. A termőföld esetében az alkotmányjogi vizsgálódások alapján lehet dönteni az eredeti (1947-es) tulajdoni állapotokat is figyelembe vevő tulajdon jogi rendezéséről. Cél a polgárok földmagántulajdonára épülő gazdálkodás, valamint a magángazdák szövetkezésére épülő agrárgazdaság megteremtése. A földreform során mindenekelőtt a mezőgazdasági tevékenységgel és földműveléssel foglalkozó falusi rétegeket kell földhöz juttatni. A kormány a tulajdonok (gyárak, üzemek, boltok, műhelyek) természetbeni visszaadása (reprivatizálása) helyett kártalanítást ajánl. A kártalanítás csak részleges lehet a felhalmozott nemzeti közterhek (külföldi adósság, belső adósság, torz gazdasági szerkezet) miatt. Olyan értékpapír formájában kifejezett kártalaní-

³¹ Az FM földtörvénytervezetét közli: Kis Újság, 1990. augusztus 23. 10.

³² Hasonlóan fölveti ezt a kérdést: Csete László – Barcza Gabriella: Kié lesz a föld? Agricola Kiadói és Kereskedelmi Kft., Bp. 1990. 13.

³³ Kis Újság 1990. augusztus 16. 10.

tást javasol a program, amely új tulajdon vásárlására fordítható. A privatizáció a megtakarítások mozgósításával, a hazai befektetések ösztönzésével a belső túlkeresletet is mérsékli, így a kormány inflációellenes politikájának is fontos eleme.” A program szerint a kormány célja az volt, hogy „mind tulajdonformában, mind gazdaságméreteiben vegyes összetételű, leginkább farmgazdaság jellegű magángazdálkodás létrehozását” segítse elő.³⁴

Mindeközben a parlament elfogadta az előprivatizációs törvényt, amelynek lényege, hogy a boltokat, vendéglőket a régi tulajdonosok teljes figyelmen kívül hagyásával árverezik el, bérleti jogukat adva el, a későbbi tulajdonjogra vonatkozó elővásárlási jog biztosításával. Vagyis az elkobzott tulajdon egy jelentős részénél lehetetlenné válik a természetbeni visszaadás. E szemlélet, és maga a tervezet a kormány gazdaságpolitikai titkárságának vezetőjéhez, Matolcsy Györgyhöz kapcsolódik. Bár a kisgazda politikusok többsége ezt akkor még nem látta, képzett jogászok számára már akkor is nyilvánvaló volt, hogy a boltok, vendéglők és más szolgáltató egységek privatizációja után, vagy azzal egy időben alkotmányjogi képtelenség lenne ugyanezen boltok, vendéglők reprivatizációjáról törvényt alkotni.³⁵

Az előprivatizációs program ellen Oláh Sándor és Zsíros Géza emelték föl a szavukat, akiket a másik oldal koalícióellenességgel vádolt meg később. Torgyán József frakcióvezető valósággal presszionálta a képviselőcsoportot annak érdekében, hogy szavazza meg ezt a törvényt, hiszen szerinte az előprivatizációs törvény elfogadása a koalíciós hűség próbaköve, és aki ellene szavaz, az a koalícióval helyezkedik szembe.³⁶ Végül néhány tartózkodás mellett csak négyen: Oláh Sándor, Zsíros Géza, dr. Szabó Lajos és dr. Ómolnár Miklós szavaztak nemmel a FKgP tulajdoni programját

³⁴ Lovászy Csaba: i. m. 29..

³⁵ Mihályi Péter: A kárpótlás. ÁPV. Rt. é. n. 10.

³⁶ Kisgazdaiszletek mögött. 3. rész A kisgazda földprogram elárulása. Heti Kis Újság, 1991. dec. 13. 9.

jogilag lehetetlenné tevő törvényre.³⁷ Az eseményekre Torgyán később így emlékezett vissza: „Antall József megjelent a frakcióülésen, és bejelentette, hogy a törvény elutasítása esetén megbukna a földek reprivatizációjára (visszaadására) kötött szövetségünk, és megbukna a rendszerváltó kormány is. Ezt a frakció többsége Antall megbuktatási kísérleteként kommunista kollaborációnak minősítette. Végül az döntött, hogy Antall megígérte, ha megszavazzuk a kisprivatizációs törvényt, akkor lesz földreprivatizáció. Persze ezt az ígéretét később megszegte, és ehelyett mélységesen igazságtalan kárpótlási folyamatra került sor, a magyar parasztságtól teljesen idegen értékpapír-technikával, a kárpótlási jegyekkel. A kárpótlásból ténylegesen a valódi áldozatok, a kisgazda tömegek maradtak ki, és a spekulánsok gazdagodtak meg.”³⁸

Az 1990 őszen a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa (a MOSZ jogelődje) által szervezett, a normafai Mezőgazdasági Szövetkezők Házában tartott széleskörű vita eredményeképpen megkötötték az ún. „normafai megállapodást”.³⁹ Ennek értelmében nemcsak a falun élők jutottak volna termőföldtulajdonhoz (fejenként 1,5 hektár mértékig kedvezményesen), hanem azok is, akiknek a földtulajdonát 1947-et követően erőszakkal vették el. Végül a kormány látszólag elfogadta a földtörvény tervezetét, de úgy bújti ki a döntési kényszerből, hogy a parlament elé terjesztés helyett maga a kormányzat kért előzetes normakontrollt az Alkotmánybíróságtól.⁴⁰ Ekkor még kevesen látták, hogy a kezdeményezés mekkora jogi huzavona első felvonását jelenti. A kérdések lényege,

³⁷ A témáról bővebben: Cseszka Éva–Schlett András: A reprivatizációtól a kárpótlásig. A Független Kisgazdapárt és a földprivatizáció. Múltunk, 2009./4. szám. 92–122.

³⁸ Politikus jogászok (VIII.) Aki a semmiből kormányzó pártot csinált: Torgyán József. (Interjú Torgyán Józseffel. *iff. Korsós Antal*) Mozgó Világ, 2004. május.

³⁹ Pogány Sára: A földkérdés a rendszerváltozás tükrében. Magyar Hírlap, 1997 szept. 26. Melléklet. 2.

⁴⁰ Kis Újság 1990. szeptember 13. 1–3.

hogy alaposak-e az ellenzéki vádak, miszerint a javaslat alkotmányosértő? Alkotmányossági szempontból a kormányfő első kérdése az volt, hogy elfogadható-e a kárpótlás, illetve a reprivatizáció tekintetében különbségtétel állampolgár és állampolgár között aszerint, hogy mit vettek el tőle. Kaphat-e másféle vagy más mértékű kárpótlást az, akitől a földjét vették el, mint az, akinek gyára, üzlete vagy háza veszett oda? Antall József második kérdése pedig úgy szólt, hogy jogszerű-e a tsz-ek földjét kisajátítás és kárpótlás nélkül felhasználni a korábbi sérelmek orvoslására.⁴¹

Az alkotmánybíróság a feltett két kérdésre 1990. október 4-i határozatával „nem”-mel felelt.⁴² Arra hivatkozott, hogy a tulajdon tárgya szerint nem lehet különbséget tenni azáltal, hogy az egyiket ellenérték fejében privatizálják, a másikat természetben visszaadják (reprivatizálják). Ennek az alkotmánybírói álláspontnak az alapját az ún. előprivatizációs törvény adta, amely üzletek esetében kizárta a reprivatizáció lehetőségét.⁴³ Az Alkotmánybíróság a tulajdonviszonyok rendezése során a tulajdon tárgya tekintetében csak egységes eljárást tekintett alkotmányosnak, ami azt jelentette, hogy ha a törvényhozók a reprivatizációról a műhelyek, gyárak, üzemek, házak stb. esetében lemondanak és ezek tulajdonosait csak részlegesen pénzben (kárpótlási jeggyel) kárpótolják, nem járhatnak el másként a volt földtulajdonosokkal szemben sem, hiszen a földek visszaadása diszkriminációt jelent, a boltok régi tulajdonosainak a kárára. Márpedig az alkotmány tiltja a diszkriminációt. Ez csak akkor lehetséges, ha alkotmányos indokai vannak a megkülönböztetésnek, márpedig a földtulajdonosok esetében az Alkotmánybíróság ilyen indokot nem talált. Az elválasztás reális alapja az lehetett volna, hogy a föld az egyetlen olyan vagyon-

⁴¹ Romány Pál – Varga Zsuzsanna: Mezőgazdasági szövetkezetek Magyarországon a rendszerváltás után. MOSZ, Bp. 2004. 40–46.

⁴² AB 21/1990. (X. 4.) sz. határozat. In: Kárpótlás és kárrendezés Magyarországon 1989–1998. Napvilág Kiadó, Bp. 1998. 354–359.

⁴³ Kis Újság 1991. április 5. I. évf. 13. sz.

tárgy, amely a használat következtében nem veszít az értékéből, és nem is semmisül meg, ráadásul csak korlátozott mértékben áll rendelkezésre.⁴⁴

Az alkotmánybíróság határozata aztán megteremtette a lehetséges jövődi agrárpolitika tulajdonjogi alapjai kialakításának lehetőségét. Egyrészt világosan leszögezte, hogy a volt földtulajdonosok kártalanítása csak akkor és olyan mértékben lehet alkotmányos, ha a többi (már nem a mezőgazdasági szövetkezetekkel, hanem az állammal szemben követelő) tulajdonos is ugyanúgy kártalanítva lesz, másrészt rögzítették, hogy a szövetkezeti közös tulajdon a szövetkezeti tagok közös tulajdona, és így alkotmányos védelmet élvez.⁴⁵ Szerintük hiába volt alkotmányellenes például a földmegváltásról szóló '67. évi 3-as törvény, amíg érvényben volt, törvényes tulajdonváltásokat hozott létre. Épp a tulajdon biztonságára nem engedi meg, hogy a létrejött tulajdonviszonyokat visszamenőleges hatályú törvénnyel módosítsák. A kereken egy éven át tartó többpárti politikai huzakodás, valamint az alkotmánybíróság határozatai tulajdonképpen olyan korlátokat írtak elő, amelyek egy szakszerű és ésszerű – a földtulajdon nevesítését szolgáló – törvény megalkotását lehetetlenné tették.

Az alkotmánybíróság határozata után világossá vált, hogy új kárpótlási konstrukció kidolgozása válik szükségessé. Még 1990 őszén Kiskunmajsán sor került egy széles körű szakmai és politikai egyeztetésre, amelyen a földtörvény-vita számos kormánypárti és ellenzéki képviselője részt vett. Az 1990. november 17–18-án rendezett kiskunmajsai tanácskozás kinyilvánított célja a földtulajdon-rendezés körüli különböző nézetek ütköztetése annak érdekében, hogy a földtörvény tervezet mielőbb a parlament elé kerülhessen. A magyar mezőgazdaság helyzetét és várható kilátásait

⁴⁴ A földtulajdon i. m. I. kötet 219.

⁴⁵ Juhász Pál: Agrárkérdés a gazdasági és a politikai válság nyomása alatt. Magyarország Politikai Évkönyve. Ökonómia Alapítvány–Economix Rt., Bp. 1991. 336–337.

elemző bevezető előadásokat követően a földtörvénnyel kapcsolatos nézeteiket fejtették ki a parlamenti pártok agrárszakértői, a FIDESZ kivételével, amelynek a képviselője nem érkezett meg.⁴⁶ A vitában felszólalók egyetértettek a tekintetben, hogy a földtörvényre haladéktalanul szükség van, a földeket magántulajdonba kell adni, ez utóbbiról azonban megoszlottak a nézetek. A szövetkezeti tagságot képviselő felszólalók ahhoz ragaszkodtak, hogy eredeti földjeiket kapják vissza. Szinte valamennyien rámutattak arra is, hogy a földdel együtt rendezni kell a kereskedelem és a mezőgazdaság támogatásának pénzügyi feltételeit. A nézetek ütköztetése után végül is több kulcsfontosságú kérdésben egyetértésre jutottak. Másnap a pártok képviselői szándéknyilatkozatot írtak alá.⁴⁷ A szándéknyilatkozatban valamennyi párt jelen lévő képviselője egyet értett abban: a földtulajdon kérdésében az elmúlt 40 év során szám-talan igazságtalanság történt, tehát a jogszerű kártalanítást, illetve kárpótlást szükségesnek tartják. Erre két alapvető módszert láttak:

„1. Az 1956 előtti földtulajdon és egyéb vagyontárgyak elvonása, az „önkéntes” földfelajánlások esetében méltányossági kárpótlást javasolnak, amely elvileg nem zárja ki a teljes körűséget.

2. Az 1967. IV. törvény értelmében kényszermegváltott, nem tagi földek tulajdonosainak alanyi jogú kárpótlást javasolnak. Ennek módja a megváltott földek – beleértve az erdőt is – értékével azonos értékű, jegybanki alapkamatlábba kamatozó kárpótlási kötvények kibocsátása, amelyet a költségvetés garantál. A jelenlévők elfogadhatónak tartják, hogy a kárpótlási kötvény fedezetének megteremtéséhez a tsz-ek, illetve a vagyonnevesítés során a közös földtulajdonból egyéni tulajdonhoz jutó új tulajdonosok is hozzá-

⁴⁶ Mi történt Kiskunmajsán? Magyar Hírlap, 1997 szept. 26. Melléklet. 3.

⁴⁷ A nyilatkozat aláírói: Zsiros Géza, Benke Attila (Független Kisgazdapárt), Krudy Géza, Szakál Ferenc (Kereszténydemokrata Néppárt), Medgyasszai László, Halász Péter (MDF), Lakos László (MSZP), Juhász Pál (SZDSZ). MTI jelentés

járuljanak. [...]A kárpótlási jegyet birtokosa az állami tulajdon privatizálásakor fizetési eszközként használhatja. [...]

A jelenlévők elismerik a 600/1945 miniszterelnöki rendelet eredményeként kialakult földviszonyokat. A kárpótlásra jogosultak indokolt földigényének kielégítése állami kisajátítási eljárás keretében történik.⁴⁸

A parlamenti pártok agrárszakértői megegyeztek abban, hogy az agrár-kárpótlás alapvető eszköze a kárpótlási kötvény, pontosabban az egy nappal később megszületett törvényjavaslat megfogalmazásával – a kárpótlási jegy (KPJ) lesz. Az itt kötött megállapodás egyik kulcsfontosságú eleme volt a földtulajdon-szerzésnél a helyben lakás követelménye.⁴⁹

Zsiros Géza országgyűlési képviselő, a Független Kisgazdapárt szakértője közvetlenül a szándéknyilatkozat aláírását követően értékelte a megállapodást az MTI munkatársának. Véleménye szerint az 1945-ös földosztás óta nem történt az országban ehhez hasonló, több millió embert érintő sarkalatos megállapodás. Az egyezség jelentőségét abban jelölte meg, hogy mindenki számára világos, hogy a földtulajdon körül kialakult politikai feszültség tovább már nem tartható. Ezzel meglatása szerint a legjelentősebb akadály, az eddigi éles nézetkülönbség már elhárult, bár a szándéknyilatkozat még nem azonos a törvénnyel. Zsiros Géza két kulcsfontosságú témakört emelt ki a nyilatkozatból, mint az előre lépés legjelentősebb elemeit. Egyfelől azt, hogy immár mind az öt jelentős politikai erő elismeri, hogy jogsérelem történt, amikor a tulajdonuktól megfosztották az embereket, s ami a legfőbb, valamennyi párt megbízottja elismeri azt is, hogy az igazságtalanságot orvosolni kell.⁵⁰

⁴⁸ A Magyar Hírlap dokumentum összeállítása, 1997. szept. 26.

⁴⁹ Pogány Sára: A földkérdés a rendszerváltozás tükrében. Magyar Hírlap, 1997 szept. 26. Melléklet. 2.

⁵⁰ Mi történt Kiskunmajsán? Magyar Hírlap, 1997 szept. 26. Melléklet. 3.

A kormány a kiskunmajsai megállapodásban foglaltaknak megfelelő tartalmú törvényszöveget nem egészen egy napon belül 1990. december 1-jén letette az asztalra. Az Országgyűlés 1990. december 10-én kezdte meg a kárpótlási törvény vitáját. Az 1020-as törvényjavaslatot a kártalanításról Balsai István adta elő 1991. január 14-én. A törvény elvetette a reprivatizációt, ennek indoklását Balsai 1991. február 5-ei miniszteri expozéjában ismertette: „Tisztelt Hölgyeim és Uraim! Ki kell mondanom a nehéz és súlyos mondatot, az elvett vagyont nem lehet eredeti formájában visszaadni. Nem lehet, mert annak nagy része már nincs meg, vagy annak időközben jóhiszemű tulajdonosai alapvető változásokat hajtottak végre rajta, nem lehet, mert sok egykori tulajdonos nem él már, illetve nem tudna élni vagyonához fűződő jogaival és kötelezettségeivel, továbbá nem lehet, mert a nemzet teherbíró képessége ezt nem teszi lehetővé. (Zaj.)”⁵¹ Balsai utalt a termőföld különleges voltára, azaz hogy korlátozott formában és terjedelemben áll rendelkezésre, és más tulajdoni tárggyal nem helyettesíthető. Balsai szerint éppen az okozza a problémát, hogy a termőföld nem áll az állam rendelkezésére kellő mértékben, ugyanis az Alkotmánybíróság állásfoglalása szerint a termelőszövetkezetek vagyona más jogalany tulajdonával egyezően alkotmányos védelemben részesül.

A fentiek figyelembevételével került kialakításra a kárpótlás kárpótlási jegyben való kifizetése és a kár mértékének meghatározott szabályok szerint kialakított átalányösszegben való megállapítása. A törvény ötmillió forint címletértékű kárpótlási jegyben maximalta a kárpótlás mértékét személyenként és volt tulajdonosonként, és a törvénytervezet szerinti kárpótlás mintegy négy millió hektár termőföldet érintett. A kárpótlási törvény az állampolgárok tulajdonában „igazságtalanul okozott károk részleges kárpótlásaként” lehetővé kívánta tenni, hogy a volt földtulajdonosok a szövetkezeti földtulajdonból földhöz jussanak. Ugyanakkor a téészek

⁵¹ Mihályi Péter: A kárpótlás. ÁPV. Rt. é. n. 65.

nem pénzben kárpótolnák a károsultakat, hanem a törvény előkészítése során olyan kompromisszumot kerestek, amely a természetbeni részleges kárpótlásra épít – földet kínál az arra jogosultaknak – anélkül, hogy a téészre bármilyen anyagi terhet hárítana, tulajdonosi rendelkezését csorbítaná, földalapját számottevően csökkentené. Erre volt megoldás a kárpótlási jegy és a vételi jog: az, hogy az állam által kibocsátott, bemutatóra szóló értékpapír termőföldvásárlásra is fordítható. A kárpótlási törvény a földadásvételt a részleges kárpótlás államigazgatási feltételrendszerébe ágyazta, és annak alárendelve szabályozta, a vételi jog érvényesíthetőségét rövid, 30 napos jogvesztő határidőhöz kötötte. A vételi jogot a kárpótlási törvény alapján csak az gyakorolhatja, akinek állandó lakása 1991. január 1-jén az érintett téész mezőgazdasági tevékenysége által közvetlenül érintett települési önkormányzat közigazgatási területén volt, továbbá a föld hasznosítására kötelezettséget vállal. A földhivatali adatszolgáltatás, a termőföld kijelölése, kimérése, valamint az ingatlan-nyilvántartás költségei az igénylőt, illetve a jogosultat terhelik. Az eljárás során a jogosultak és a szövetkezet képviselőiből, valamint egy általuk választott harmadik személyből alakul meg a földosztó bizottság, az ő dolguk, hogy kijelöljék: mely földeket lehet kiosztani a gazdaságon belül. A kárpótlási törvény a földkiadás rendezésére csak néhány általános szempontot adott, és az erről való döntést teljes egészében az érdekeltekre bízta.

Az FKgP Országos Vezetősége és parlamenti képviselőcsoportja 1991. január 26-án tartott ülésén kinyilvánította, hogy a kormány 1020-as számon benyújtott kárpótlási törvényjavaslatát, módosított tartalmában is elfogadhatatlannak tartja. Ugyanakkor az országos vezetőség és a képviselőcsoport felkészült arra az eshetőségre is, hogy a parlament az eddigi tervek szerint a javaslatot február 4-én napirendjére tűzi. Elhatározta, hogy ebben az esetben módosító indítványával kívánja a programjának leginkább megfelelő törvényt kiharcolni, illetve a javaslatot az utolsó részletes három-párti koalíciós megállapodás (1990. július 21–22., Budapest

Normafa: A földtörvény ügyében megkötött három-párti egyezség) alapelveivel összhangba hozni.

1991 kora tavaszán a politikai vita a koalíciós pártok között tovább folytatódott a kárpótlási törvény ügyében, és a kibontakozni látszó állóháború már-már előrevetítette egy kormányválság lehetőségét. Úgy tűnt, hogy az MDF-nek nem volt határozott véleménye a mezőgazdasági rendszerváltásról, de a kisgazdapárt törekvéseit sem hagyta érvényesülni. Nagy Ferenc József az FKgP elnöke egy nyilatkozatban kijelentette, hogy pártja csak a degresszió és a helyhez kötöttség nélkül tartja elfogadhatónak a kárpótlási törvénytervezetet. Hozzátette, hogy ha a koalícióban az FKgP nem tudja megvalósítani elképzeléseit, levonják a konzekvenciákat, és még az sincs kizárva, hogy konstruktív ellenzékbe vonulnak.⁵² A kormány által letett szöveg felett a megállapodás csak 1991. március 12-én született meg kisgazdapárti engedményével, hiszen a törvénytervezet nem az 1947-es, hanem az 1949-es állapotokból indult ki. A törvénytervezet 1000 aranykorona értékig kívánja teljes egészében visszaadni a földet. Ez a megállapodás azonban már nem tartalmazta azt a kitételezt, miszerint a földtulajdon szerzésnél a helyben lakás előfeltétel lenne, csak a mezőgazdasági hasznosítási kötelezettség vállalása szerepelt benne.⁵³

Az agrárprivatizációt rögzítő kárpótlási törvény ellentmondásosra sikerült. 1991. április 24-én az Országgyűlés megszavazta a kárpótlási törvényt, miután a kisgazdák módosító indítványait vagy visszavonták, vagy leszavazták, többek között Torgyán reprivatizációs javaslatát is.⁵⁴ A megismételt alkotmánybíróági vizs-

⁵² Tizenkét hónap krónikája. In: Magyarország Politikai Évkönyve. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Bp. 1992. 425–430.

⁵³ *Lejtrinszky Péter*: Párt – parlamenti frakció. Elképzelések a politikai pártok parlamenti megjelenéséről a jogi szabályozás tükrében – a kisgazdapárt ügye kapcsán. In: Magyarország Politikai Évkönyve. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Bp. 1992. 75–77.

⁵⁴ *Benkő Péter* i. m. 95–96.

gálaton végül azonban ez a törvényjavaslat is fennakadt. Az újabb szövegváltozat ismételt változtatáson ment keresztül, és az újabb átdolgozást követően az Országgyűlés végül elfogadta a XXV., ún. kárpótlási törvényt, amelyet július 11-én hirdették ki és a Magyar Közlöny 1991-es 77. számában jelent meg.⁵⁵ A törvény az állampolgárok tulajdonában az állam által 1948. június 8-át követően igazságtalanul okozott károk kárpótlásáról gondoskodott. Ezt követte az ugyanilyen elvekre épülő 1992. évi XXIV. tv. az 1939. május 1. és 1948. június 8. között okozott károkról, valamint az 1992. évi XXXII. tv. az életüktől vagy szabadságuktól politikai okokból jogtalanul megfosztottak kárpótlásáról.⁵⁶ Ezt a sorrendet sokan kifogásolták arra utalva, hogy a politikai kárpótlás lett volna a demokratikus Magyarország legsürgetőbb feladata.

A kárpótlási folyamat kárpótlási jegyek kibocsátásával valósult meg. A kárpótlási jegy speciális értékpapír, az állammal szembeni követelést testesít meg, és birtokosát állami vagyon vásárlására jogosítja fel. A kárpótlási jegy valóságos, piaci vásárlóértéke a fentiekből következően attól függött és függ ma is, hogy milyen mértékű és minőségű az állami vagyon kínálata, illetve a hozzájutás lehetősége kárpótlási jegy ellenében. A törvények lényege, hogy a különböző okokból kárpótlásban részesülők kárpótlását a kár mértéke alapján átalányértékben – ehhez tulajdoni kategóriák szerint különböző táblázatok készültek –, illetve a föld értékét aranykorona (AK) alapon, 1000 Ft/AK kulccsal határozzák meg. A kárpótlás mértéke degresszív; megtartották a 200 ezer forintig terjedő 100%-os kártérítési határt és e felett a degresszivitást. A kárpótlás mértékét tulajdoni tárgyanként, illetve személyenként 5 millió forintban limitálták. A jogosultak köre tekintetében a törvény csak magántulajdonukban sérelmet szenvedett természetes személyeket és annak egyenes ági leszármazóit – unokáig bezárólag – rendeli kárpótolni, ezek hiányában akkori felesége jelentkezhetett kárpót-

⁵⁵ Uo. 53–75.

⁵⁶ Uo. 97–103, és 112–117.

lásért, akár Magyarországon, akár külföldön élt. A mezőgazdasággal élethivatás-szerűen foglalkozni szándékozó kárpótlottak ennek alapján kedvező feltételekkel juthattak földhöz.⁵⁷ Az ország termőföldjének közel 30%-a került így magántulajdonba, a kárpótlási jegyet ugyanakkor be lehetett váltani privatizálásra kerülő állami vagyona (vagyontárgyak, részvények, üzletrészek), állami vagy önkormányzati tulajdonban lévő lakásra, földalapra vagy életjáradékra is, illetve az E-hitel felvétele esetén a jegyet saját erőként (készpénzként) elismertetni.

A módosított kárpótlási törvény szövegébe bekerült az úgynevezett földárverés, illetve a földlicit intézménye (1991. évi XXV. Tv. 22. § 1. bek.),⁵⁸ mely aligha állja a szakmai és etikai kritikát, és különösen a Független Kisgazdapárt részéről heves támadásokat váltott ki. A licitálással kapcsolatban legfőbb kritikaként fogalmazódott meg, hogy a licitálás célja a föld árak fölszórólása, mert ezáltal a téesznek a kárpótlási jegyre kevesebb földet kell visszaadniuk, azaz több föld marad téesztulajdonban kiadásra. A kárpótlási törvény végrehajtási utasításában eldugva a következőket olvashatjuk: „Az árverésen az árverezhet, aki az árverés vezetőjénél letétbe helyezi az őt megillető és a vételi jog gyakorlására felhasználni kívánt kárpótlási jegyeket. A letétbe helyezett kárpótlási jegy értékének 20 százaléka az árverési előleg. [...] Az árverés vezetője kizárja a további árverésből azt az árverezőt, aki az ajánlatok lezárását követően nem él vételi jogával. A kizárt személy az árverési előlegét elveszti.”⁵⁹ Tehát, ha valahol nagyon felhajtják az árat, vagy olyan gyatra földdarab jutna, hogy valaki az adott tábla árverésénél bejelentette ugyan vételi szándékát, de mégsem vásárol, attól ingyen elszedik a kárpótlási jegyeinek 20 százalékát.

⁵⁷ AB 21/1990. (X. 4.) sz. határozat. In: Kárpótlás és kárrendezés Magyarországon 1989–1998. Napvilág Kiadó, Bp. 1998. 705–738.

⁵⁸ 1991. évi XXV. Tv. 22. § 1. bek. uo. 51.

⁵⁹ Magyar Közlöny, 1991/ 88. sz.

Az FKgP parlamenti képviselőcsoportja mindvégig az árverés intézménye ellen szavazott. Az egész törvény elutasítását azonban a legtöbben nem vállalták, attól félve, hogy így a tulajdonrendezés, a tulajdoni rehabilitáció ügye újabb hosszú hónapokra ellehetetlenül. Jellemző, hogy míg a kárpótlási törvény szinte minden rendelkezése a kormánykoalíció számarányának megfelelően került elfogadásra, addig a licittel kapcsolatos rendelkezések csak 51-52 százalékos támogatást kaptak.⁶⁰

A termőföld tulajdonszerkezet-váltása – tekintettel korlátozott mértékben rendelkezésre álló és az általánostól eltérő jövedelmezőségű, sajátos jellegű tulajdoni tárgy voltára – a kárpótlási törvényeken kívül, további törvényi szabályozást igényelt. Szükségessé vált a szövetkezetekről szóló 1992. évi I. törvény és annak hatályba lépésétől, valamint átmeneti szabályairól szóló 1992. évi II. törvény megalkotása. Ez utóbbi törvény határozta meg a szövetkezeti tagok és a szövetkezetek közötti vagyoni viszonyok rendezését, a vagyonnevesítés szabályait, valamint szabályozta a földalapot elkülönítését, annak módját és formáit.

A földalap-kijelölések társadalmi ellenőrzésének céljából a törvény létrehozta az érintettek tagjaiból álló Érdekegyeztető Fórumokat. Az ilyen feltételek mellett kialakított földalapot véglegesítését a megyei kárrendezési hivatalok jóváhagyásához kötötte. Az 1991. évi XXV. törvény a kárpótlásra kijelölt földalapot vonatkozásában a kárpótlási jegyért az érintettek számára meghirdetett nyilvános árverésen való földszerzés lehetőségét intézményesítette, amely azon túl, hogy a kereslet-kínálat szabályozó hatását szándékozott érvényesíteni, egyben elő kívánta segíteni a termőföld piaci értékének kialakítását is. Az árveréseknek és a részaránytulajdonok kiadásának, helyi társadalmi ellenőrzésének biztosítására született a többször módosított 1993. évi II. törvény, amely

⁶⁰ Ugyanis a licittel kapcsolatos rendelkezéseknél – nem feltétlenül kormánypárti oldalról – 10–12 fővel megnőtt a nem szavazók aránya, amely a parlamenti matematika szerint az igen szavazatokat erősítette.

létrehozta a földrendező és a földkiadó bizottságokat, és meghatározta működésük feltételeit és módját.⁶¹

A föld-kárpótlás végül egy több éven át elhúzódó folyamatként, különböző években hatályba lépett törvények alapján zajlott le. Az átalakulási törvény kettéválasztotta egyfelől a földtulajdon, másfelől az egyéb szövetkezeti vagyon privatizációját. Emiatt önállóan működtethető szövetkezeti vagyonrészt és magántulajdonú földet a térszéből együttesen még 1992. december végéig sem lehetett kivinni.⁶² A birtokbaadás évekre történő elhúzódása a termelők tulajdonosi helyzetét hosszú időre megrendítette.

⁶¹ Kárpótlás és kárrendezés i. m. 139–150.

⁶² *Tanka Endre*: Föld és elsajátítás. Sorskérdések földviszonyaink múltjában és jelenében. Agroinform Kiadó, Bp. é. n. 192.

LOVAS KISS ANTAL

A HATÁRON ÁTÍVELŐ LAKÓHELYI MOBILITÁS DÉL-BIHARBAN*

A Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszéke tizenöt éve kutatja a bihari térség településein élők létviszonyait. Az empirikus kutatások tapasztalataira hagyatkozó vizsgálatok elsődlegesen a rendszerváltás óta végbement átalakulás leírására és értelmezésére irányulnak. Különös tekintettel arra, hogyan adnak egyedi válaszokat az egyes lokális szereplők a kívülről érkező változtatási szándékra.

Az elmúlt másfél évtized egyik fontos vizsgálati témája a települések határmenti szerepének változása volt. 2008 és 2010 között zajló egyik kutatásunk hipotézise szerint Románia és Magyarország európai csatlakozása után az újra megnyíló határok új lehetőséget kínálnak a trianoni határmegvonás során szétszaggatott térségi kapcsolati háló újraszövéséhez. Azt feltételeztük, hogy a kutatás során feltárt adatokkal, azokat az első lépéseket dokumentáljuk, amelyek hosszútávon a dél-bihari térség periférikus helyzetének megszűnését eredményezik.

Bár a térség több települését vizsgáltuk, ebben az írásban csak néhány jellemző térségi státuszú helyiség bemutatására nyílik lehetőség. A román-magyar határ közelében – a vonzásközpontnak számító város –, Biharkeresztes és egy román nemzetiségi falu Bedő, valamint a határátkelőhelytől távol fekvő település, Komádi és Csökmő térségi folyamatainak ismertetésére kerül sor.

* A tanulmányban szereplő térképek Bihari-Horváth László etnokartográfus művei.